

SOĞUK SAVAŞ'IN 1950'Lİ YILLARDA ORTA DOĞU'DA YAŞANAN ASKERİ DARBELERE ETKİLERİ

Alpaslan ÖZTÜRKÇİ *

Öz

Soğuk Savaş'ın Asya Pasifik'ten, Güney Amerika'ya, Avrupa'dan Kafkaslara kadar dünyanın her bölgesine olduğu gibi Orta Doğu'ya da önemli etkisi olmuştur. Şüphesiz bu etkinin önemli göstergelerinden biri 1950'li yıllarda Orta Doğu'da yaşanan askeri darbelerdir. Çalışmanın amacı, soğuk savaş ile bu darbeler arasındaki sembiyotik (yaşamsal) ilişkiyi tespit etmektir.

Çalışmanın giriş bölümünde, Orta Doğu'da 1950'li yıllarda istikrarsızlığı körükleyen ve askeri darbelerin zeminini oluşturan üç önemli güç merkezi olan ABD, SSCB ve Arap Milliyetçiliği arasındaki çatışmalar ele alınmıştır. Ardından Suriye, Irak, Mısır ve İran'daki bu dönem gerçekleşen darbeler ana hatlarıyla irdelenmiş, küresel ve bölgesel güç mücadelelerinin bu darbelere etkileri değerlendirilmiştir. Son olarak da bölge devletleri arasındaki bloklaşmaların darbe süreçlerine "de facto" etkileri, "Bağdat Pakti" ve "Büyük Suriye Projesi" bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Orta Doğu, Askeri Darbe, Mısır, Irak, Suriye.

THE EFFECTS OF COLD WAR TO MIDDLE EAST MILITARY COUPS IN 1950s

Abstract

The Cold War has had important influence on the Middle East, as on every part of the world, from Asia Pacific to South America and from Europe to the Caucasus. Undoubtedly, one of the important manifestations of the Cold War is the military coups that occurred in the Middle East in the 1950s. The aim of this study is to determine the symbiotic relationship between the cold war and these coups.

In the introduction of the study, the conflicts between the US, the USSR and Arab Nationalism, the three major power centers in the Middle East, which fuelled instability and formed the ground for military coups in the 1950s, were discussed. Then, the outlines of the coups in Syria, Iraq, Egypt and Iran that took place in this period were examined and the impacts of global and regional power struggles on these coups were evaluated. Finally, the "de facto" effects of the blocs of the blockades between the states of the region have been examined in the context of "Baghdad Pact" and "Great Syrian Project".

Keywords: Cold War, Middle East, Military Coup, Egypt, Iraq, Syria.

* Tarih Uzmanı, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, (alpaslan6507@gmail.com).

Giriş

I. Dünya Savaşı, Orta Doğu’da Osmanlı barış düzenini bir deprem gibi yıktı¹. Savaş sonrasında ise Sykes-Picot antlaşması çerçevesinde tamamen batılı güçlerin stratejik çıkarlarını dengeleme amacıyla yapılmış, sömürge düzeni kurulmuştur². 1945 yılından sonra ağır bir ekonomik ve mali kriz neticesinde bölgedeki gücü zayıflayan³ İngiltere’ninyerine ABD’nin hakim güç haline gelmesi dışında önemli bir değişiklik olmamış, Sykes-Picot düzeni örtük bir “status quo” şeklinde de olsa varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Bu süreklilik, Batıların Orta Doğu’daki “de facto” sömürge tarihlerinin yüzyıllarca devam etmiş Latin Amerika ve Güney Asya ile karşılaştırıldığında oldukça kısa sürmesini⁴ anlaşılır kılmaktadır. Kuşkusuz buna Sykes-Picot düzeninin Batılara bölgeye müdahale edebilecekleri araçları da sunduğunu eklemek gerekir.

Küresel güçlerin bölgeye müdahalelerini kolaylaştıran unsur kuşkusuz bölgeden süreksizlik ve çeşitliliğin eksik olmamasıdır⁵. Orta Doğu’dasiyasal elitlerin bir milli kimlikten çok bölgesel ya da kabile aidiyetlerine dayalı partikülarist anlayışları⁶, köklü devlet geleneğinden yoksun olmaları⁷ gibi siyasal ve sosyo-ekonomik özellikler tarihin her döneminde olduğu gibi 1950’li yıllarda da darbelerin ön koşulu olan siyasal ve ekonomik istikrarsızlığa zemin hazırlamıştır.

Yukarda sözünü ettiğimiz iç dinamiklerin yanında incelediğimiz dönemde Orta Doğu’daki askeri darbelerle arasında asıl “modusviviendi” bulunan durum ABD ve SSCB arasındaki hâkimiyet mücadelesi ve bu mücadelede özellikle 1948 yılında İsrail’in kurulmasıyla gücü artan⁸ Arap milliyetçilerinin ABD ve komünizm tehdidine karşı geliştirdikleri dirençtir. ABD, dünya petrol rezervlerinin önemli bir bölümünü barındırmasının yanında, Sovyetlerin güney eteklerinden Kuzey Atlantik Paktı’nın (NATO) güney doğu kanadına uzanan ve dünyada birinci derecede önemli dokuz stratejik geçiş yolundan beşinin doğrudan (İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Süveyş Kanalı, Aden ve Hürmüz Geçişleri), birinin de dolaylı olarak (Cebelitarık) bölgede bulunması sebebiyle jeo-politik avantajlara sahip Orta Doğu’yu SSCB’ye kaptırmamak amacındaydı⁹. SSCB, Arap Orta Doğu’suna sınır olmamasının –Arapların, Sovyet işgalinden emin olma sebebidir-jeo-stratejik etkileri, bölgede sömürgeci geçmişinin

1 İlber Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri*, Timaş Yayınları, 2.bs., İstanbul, 2012, s.172.

2 Şükrü Hani oğlu, “Orta Doğuda Yeni Düzen”, *Sabah*, 29 Haziran 2014.

3 Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğu’da Emperyalizm*, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2017, s.23.

4 Ayşe Tekdal Fildiş, “Günümüzde Suriye’de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış”, *Orta Doğu Analiz*, C.VI, S.52, (Nisan 2013), s.56-59.

5 Bernard Lewis, *Orta Doğu*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, 3.bs., Ankara, 2006, s.283.

6 FredHalliday, *TheMiddle East in International Relations*, Cambridge Press, 2005, s.82.

7 John L. Esposito, *Kutsal Olmayan Savaş/İslâmciTerör*, Çev. Nuray Yılmaz-Ertan Yılmaz, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.104.

8 Behçet Kemal Yeşilbursa, “Bağdat Paketi(1955-1959)”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.6,2011, s.86.

9 Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, 5.bs., s.325-326.

olmamasının psiko-tarihsel izleri ve dünyanın önemli petrol üreticilerinden biri olması hasebiyle politikalarının emperyalist olarak algılanmamasının ahlaki üstünlüğüyle bölgede Batı egemenliğini zayıflatmaya, komünist ideolojiyi yaymaya çalışıyordu. Arap milliyetçileri ise Batılıların bölgede sömürgeci geçmişleri, İsrail'in kurulmasından Batı'yı sorumlu tutmaları, Arapların batı yanlısı politika izlemesinin Sovyetlerin husumetine yol açacağı gerekçeleriyle¹⁰, -özellikle Mısırda Nasır iktidarı sonrası- Batı'yı bölgeden uzaklaştırma ve bloklar dışında bağlantısızlık politikası uygulamaktaydılar¹¹.

Birbirinden oldukça farklı hedefleri olan bu üç gücün hâkimiyet mücadelesi; ülkelerin iç politikalarında kendilerine yakın siyasi ve askeri grupları askeri darbe dedahil olmak üzere çeşitli yollarla iktidara taşımak istemeleri, bölgede istikrarın ve demokrasi geleneğinin oluşumunu engellemiştir. Bu tablo, Orta Doğu'da 1950'lerde birçok askeri darbenin meydana gelmesine ve bu yılların bölgede "*darbelerin altın çağı*"¹² olarak anılmasına yol açacaktır.

1. 1950'li Yıllarda Orta Doğu ve Soğuk Savaş

II. Dünya Savaşı sonunda Almanya'nın ikiye bölünmesi, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın güç kaybetmesiyle ABD ve SSCB'nin Avrupa güvenliğinde söz sahibi olmalarına¹³ benzer şekilde, Orta Doğu'da zayıflayan İngiliz ve Fransız egemenliği yerini iki kutuplu dünyada ABD-SSCB Soğuk Savaş'ına¹⁴ bırakmıştır. Soğuk Savaş, dili daha çok askeri polemikler olsa¹⁵ da bütün dünyada olduğu gibi Orta Doğu'da da daha çok politik ve ideolojik olarak şekillenecektir. Her iki küresel güç de bölgeye hakim olmak amacıyla silah ve teknik yardımdan kara propagandaya kadar bütün araçları kullanacaktır.

Sovyetlerin temel stratejisi İran üzerinden Orta Doğu petrollerine hakim olmak, Yunanistan ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaşmaktı¹⁶. Fakat SSCB

10 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen, "*Muhtelif tarihli Suriye basınında intişar eden makale tercümelere*", 030.01/104.649.4, 8.7.1954.

11 BCA, Başbakanlık Basın- Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden, Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen, "*Muhtelif tarihli Suriye basınında intişar eden makale tercümelere*", 030.01/104.648.2, 3, 25.1.1954.

12 Barry Rubin, *The Tragedy Of The Middle East*, Cambridge Universty Press, 2002, s.140.

13 Haydar Efe, "Soğuk Savaş Döneminde Avrupa'da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C.XI, No:1, (2010), s. 40.

14 Soğuk Savaş kavramı ilk defa 1945 yılında İngiliz yazar George Orwell tarafından kullanılmıştır. (Bkz. Klevis Kolasi, "Soğuk Savaşın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri", *SBCD*, C.LXVIII, No:2, (2013), s.153.

15 Henry Kissenger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.14; Arthur-Marilouise Kroker, "Virtük Gücün Terörizmi", Der. Ahmet Demirel, *ABD Terör İslam*, Vadi Yayınları, 10.bs., Ankara, 2001, s.90.

16 BCA, Başbakanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden, Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen, Fransız Paris Press Gazetesinde 30 Eylül 1952 günü yayınlanan "*İngiltere Doğu Akdeniz'de yerini başkasına kaptırmak istemiyor*" adlı makalenin tercümesi, 030.01/102.637.9, 3, 11.10.1952.

açısından en önemli açmaz, II. Dünya Savaşı'nda nüfusuyla beraber askeri ve endüstriyel kapasitesinin önemli bir kısmını yitirmesi, dolayısıyla Arap dünyası üzerinde Batı ile mücadele edecek kapasitesinin kalmamasıydı¹⁷. Ancak SSCB 1950'lerin ikinci yarısıyla beraber sağladığı ekonomik ve askeri kalkınmayla Orta Doğu'ya Temmuz 1956 Süveyş Krizi ile hızlı bir giriş yapmıştır. Krizi kendi lehine araçsallaştıran Sovyet yönetimi, Mısır'ın savunuculuğunu üstlenmiş, İngiltere, Fransa ve İsrail'e işgal ettikleri Süveyş Kanalı'nı terk etmeleri konusunda ultiatom vermiş, gerekirse Mısır'a asker yollayacağını bildirerek Arap devletlerinin güvenini kazanmıştır.

Bu noktada SSCB'nin Orta Doğu politikasını genel dış politika anlayışıyla beraber düşündüğümüzde daha anlamlı olacaktır. SSCB 1950'lerin ikinci yarısında bir yandan Batı Avrupa için uyguladığı esnek Soğuk Savaş siyasetini Doğu ve Güney Avrupa'ya yayacağını ilan ederken¹⁸, diğer yandan Orta Doğu'ya sokulmaya, Batı karşıtı Arap milliyetçiliğini körüklemeye başlamıştı¹⁹. Bu bağlamda Pan-Arabist Nasır'ın ihtiraslarının Rusya tarafından nasıl körüklendiğini Lordlar Kamarası Başkanı Saliysbury şöyle ifade etmektedir:

*"Mısır ile İsrail arasında devam edegelen ihtilal sadece toprak kavgasına mebni (bağlı) değildir. Bunun sebebi daha mühim ve meş'um'dur (uğursuz), bu halen dünyanın büyük bir kısmını zehirlemekte olan kanserin yeni bir tezahürüdür, kanaatimce Orta Doğu'nun ıstırapı sahasız bir şekilde tahrik edilmiş olan milliyetçilik ruhundan ileri gelmektedir ki Mısır'da bu milliyetçilik tabi bir şekilde gelişmeyerek, Sovyet Rusya idarecileri tarafından siyasi bir alet olarak kullanılmak için telkin edilmiştir."*²⁰

Saliysbury endişelerinde çok haksız değildi. Çünkü 1950'lerin ikinci yarısından itibaren SSCB, Irak, Mısır, Suriye gibi ülkelerle çeşitli antlaşmalar imzalayarak stratejik işbirliği yapmış ve bu ülkelerdeki batı karşıtı Arap milliyetçiliğine ve komünist hareketlere desteğini artırmıştır²¹.

Soğuk Savaş'ın diğer büyük aktörü ABD ise 1950'li yıllarda Sovyetlerin Orta Doğu politikalarına, 1947-1956 arasında Truman Doktrini ile karşı koymaya çalışmıştır. ABD Başkanı Truman'ın 12 Mart 1947'de Senato ve Temsilciler Meclisi'nde yaptığı konuşma ile ortaya konulup 1956 Süveyş Krizine kadar devam edecek bu politika aslında, diplomat George Kenan tarafından geliştirilmişti. Amacı Sovyetlerin ve komünizmin olası yayılma alanlarında

17 David Harvey, *Yeni Emperyalizm*, Çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, 2.bs., İstanbul, 2008, s.42; Halliday, a.g.e., s.99.

18 BCA, "Rusya Türkiye üzerindeki taleplerinden vazgeçtiğini bildirdi" makalesinin tercümesi, *Yorkshire Post*, 12 Haziran 1953, 030.01/103.645.5,5.

19 Halliday, A.g.e., s.98; Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Divan Yayıncılık, Ankara, 2006, s.80.

20 BCA, "Her gün intişar eden dünya haberleri, siyaset ve basın yayınları bülteni, *London Press Service*, Bülten No.1177", 030.01/35.215.13, 1, 9.11.1956

21 BCA, Başbakanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden, Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen, Fransız Paris Press Gazetesinde 30 Eylül 1952 günü yayınlanan "İngiltere Doğu Akdeniz'de yerini başkasına kaptırmak istemiyor" adlı makalenin tercümesi, 030.01/102.637.9, 3, 11.10.1952.

"Çevreleme" (Containment)²² yapmak böylece dünya çapında daha büyük bir güç olmasının önüne geçmektir.²³

Truman Doktrininin bölgeye yansıyan boyutu Sovyetlere sınırı olan Orta Doğu ülkeleriyle işbirliği yapılarak onun güneye inmesine engel olma esasına dayalıdır. Doktrinin zayıflığı Süveyş Krizi'nden sonra İngiltere'nin Sovyetleri karşılamadaki yetersizliğiyle net olarak ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine SSCB'ye karşı bölgedeki zaafın NATO ile Bağdat Paketi arasındaki boşluk olduğunu gören ABD, bu kez Eisenhower Doktrini devreye sokmuş ve Türkiye, Pakistan, Irak, İran'ın da aralarında bulunduğu müttefiklerinin toprak bütünlüğünü garanti ederek daha güçlü bir şekilde bölgeye girmiştir²⁴.

Görüldüğü gibi 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren Orta Doğu, tam anlamıyla dünyadaki küresel güçlerin çatışma alanlarından biri haline gelmiştir. Artık Orta Doğu'da Soğuk Savaş süreci yoğunluğu zaman zaman değişse de nükleer silahların taşıdığı tehditten dolayı silahlı çatışmaya dönüşmeyen bir anomi(kuralsızlık) şeklinde devam edecektir.

2. Ana Hatlarıyla 1950'li Yıllar Ortadoğu Askeri Darbeleri

1950'li yıllarda Orta Doğu'da görülen darbelere bakıldığında başlıca şu hususlar dikkat çekmektedir: 1949'dan 1954'e kadar Suriye'de dört defa hükümet darbesi, yirmi bir kabine değişikliği olmuş ve iki defa da askeri diktatörlük kurulmuştur²⁵. İlk darbe, Albay Hüsnü Zaim tarafından komünizm tehlikesine karşı ve 1948 Arap-İsrail Savaşı'nda alınan yenilgiye tepki olarak 30 Mart 1949 tarihinde gerçekleştirilmiştir²⁶. İkinci darbe ise Albay Hınnavi tarafından 15 Ağustos 1949 tarihinde yapılmış ve Suriye Cumhurbaşkanı Zaim ve Başbakan Muhsin Barrazi kurşuna dizilmiştir.²⁷ Darbenin, Hüsnü Zaim'in "*Irak ve Suriye'nin birleştirilmesi yönündeki politikası ve Cumhuriyete ihanet ettiği gerekçesiyle yapıldığı*" açıklanmıştır²⁸. Hınnavi'nin tutuklanarak hapse atılmasıyla sonuçlanan üçüncü darbe girişimi ise Edip Çiçekli tarafından 19 Aralık 1949 tarihinde

22 İlter Turan-Dilek Barlas, "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", Ed. Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, Der Yayınevi, 3.bs., İstanbul, 2004, s. 154; Michael Yahuda, *The International Politics of The Asia-Pacific*, Taylor-Francis Grup Press, London and New York, 2004, s.44.

23 Behçet Kemal Yeşilbursa, "Britain's Post-War Defence Policy in the Middle East and Its Impact on Turkey, 1945-50", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 45, (Kasım 1999), s.1127; Yeşilbursa, A.g.e., s.24.

24 Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 3.bs., Ankara, 2007, s.79-90; Adnan Menderes AssPress muhabirine verdiği beyanatta Eisenhower Doktrini Kuzey Seddini ve Bağdat paktını takviye edeceğini ifade etmekteydi. (Bkz. BCA, 030.01/35.215.17.)

25 Fahir Armaoğlu, *20. yy. Siyasi Tarihi*, (1914-1995), Alkım Yayınevi, 16.bs., İstanbul, 2007, s. 506.

26 *Cumhuriyet*, 31 Mart 1949; *Yeni Sabah*, 31 Mart 1949

27 Mümtaz Faik Fenik, "Suriye'de Gelip Giden Albaylar", *Zafer*, 21 Aralık 1949; *Yeni İstanbul*, 26 Aralık 1949

28 *Yeni Sabah*, 15 Ağustos 1949; *Zafer* 21 Aralık 1949.

gerçekleştirilmiştir. Darbenin sebebi ise “Suriye üzerinde tehdit oluşturan Bağdat’ın ve Ürdün’ün ihtirasları” olarak açıklanmıştır²⁹. Dürzilerin başlattığı ayaklanma ve siyasi partilerin verdiği destekle zayıflayan Edip Çiçekli iktidarı ise 25 Şubat 1954 tarihinde yaşanan dördüncü darbe ile devrilmiştir. Öte yandan Mısır lideri Nasır’ın, 1958’de Suriye ile Mısır arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin(BAC) kurulmasının ardından Suriye’de siyasi partileriyasaklayıp burayıMısır’ın bir eyaleti gibi yönetmeye başlaması sonucunda bazı tepkiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim kısa bir süre sonra da Suriye ordusu 28 Eylül 1961 tarihinde yaptığı darbeyle, Suriye’yi BAC’dan ayırmıştır³⁰. Böylece Suriye’deki darbeler sürecinin 1963 yılındakiBaas iktidarına kadar sürecek olan ikinci perdesi açılmıştır.

Irak’ta ise ABD Başkanı Eisenhower’ın “Kore Savaşından beri en büyük kriz”³¹şeklinde tanımladığı, bütün dünyada olduğu gibi bölgede deşoketkisi yaratan darbe, 14 Temmuz 1958 tarihinde General Abdülkerim Kasım liderliğinde gerçekleştirildi.³² Kasım, sonradan hiçbir zaman seçime gitmese de Irak’ta Cumhuriyet ilan etti³³.1958 Irak darbesinden sonra artık Irak’ta da Suriye’dekine benzer şekilde darbeler süreci kısır döngü şeklinde devam etmişvesadece 1958-1968 yılları arasında üç başarılı askeri darbe gerçekleştirilmiştir³⁴. Bundan sonra Irak’ta ancak Baas’ın tutucu ve daha ulusçu kanadının Hasan El-Bekr liderliğinde 17 Temmuz 1968 tarihinde iktidarı ele geçirmesiyle³⁵ ülkenin iç politikasında görel bir istikrar sağlanmıştır.

Arap dünyasının lider ülkesi Mısır’da ise 1948 Arap-İsrail Savaşı’ndaki yenilginin faturası Krallık yönetimine kesildi ve ordu, Temmuz 1952’de iktidarı ele geçirdi³⁶.Darbenin lideri General Necip, bütün isteklerini krala kabul

29 Akşam, 20 Aralık 1949; Yeni Sabah, 20 Aralık 1949

30 BCA, “Dış İşleri Bakanlığı Enformasyon Genel Müdürlüğü, Bülten No:6”, 030.01/63.389.2,3-5, 28.3.1962; 1.Jandarma tümen komutanlığının 22354 nolu telsiz suretine göre Şam’da darbeden önce Nasır’a başarısız bir suikast girişiminde bulunduğu anlaşılmaktadır.(bkz, BCA, 030.01/69.434.15, 2, 23.7.1958).

31 Serhat Erkmen, “1945-1989 Yılları Arasında ABD’nin Kuzey Irak Politikası”, *Akademik Ortadoğu*, C.III, S.1, (2008), s.76.

32 Behçet Kemal Yeşilbursa, “A General Review Of Turkey’s Foreign Affairs During The Democrat Party Era(1950-1960), *Alternative Politics*, Vol.1, no:2,(September2009), s.181; Yeşilbursa, A.g.e., s.182.

33 *Milliyet*, 15 Temmuz 1958;Irakta ki bir sonraki seçimlerin 1980 yılında Saddam Hüseyin döneminde o da anti demokratik koşullarda yapıldığı düşünülürse darbelerin sebep olduğu kesinti daha net anlaşılır.(Bkz. Hürriyet, 31 Ocak 2005)

34 Rubin, A.g.e., s.140; Musul’da 8 Mart 1959 yılında Tüm General Abdül Vaham Sevap, Nasır yanlısı başarısız bir darbe girişiminde bulunmuş, başarısız olunca da linç edilmiştir. (Bkz. Öner Pehlivanoglu, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s.67; *Milliyet*, 18 Temmuz 1979).

35 *Milliyet*, 18 Temmuz 1968

36 *Milliyet*, 24 Temmuz 1952; *Milliyet* gazetesinin başyazarı A.Naci Karacan darbeyi güney Amerika darbelerine benzetmektedir.(Bkz. A. Naci Karacan, “Mısırdaki Hükümet Darbesi”, *Milliyet*, 25 Temmuz, 1952).

ettirdi³⁷. Hatta Mısır'da 23 Temmuz 1952 tarihinde cumhuriyet ilan edildi ³⁸. Daha sonra darbenin etkili ismi Hür Subaylar Komitesi'nden Albay Nasır, 1954 yılında Müslüman Kardeşler ile iş birliği yaptığı gerekçesiyle General Necip'i istifa ettirerek yönetimi ele geçirdi³⁹. Nasır bu tarihten sonra Pan-Arabizm'in bayraktarlığını yaparak bütün Orta Doğu'da siyasal iktidarlar için bir tehdit, iktidara gelmek isteyen darbeciler için ise dayanabilecekleri stratejik ve ideolojik bir güç haline geldi.

Son olarak İran'abirgözetildiğinde,1950'liyıllardaburadatek bir darbenin gerçekleştiği görülür ki bu da Şah yönetiminin Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) ile 1949 yılında yaptığı anlaşmayı protesto eden, Şii ulemadan komünist Tudeh Partisi'ne kadar bütün muhalefeti bir araya getirerek meclisten geniş yetkiler alan ve petrolü millileştiren Başbakan Musaddak'ın 13 Ağustos 1953 tarihinde açıkça CIA'nın organize ettiği "*Ajax operasyonu*" devrilmesidir. Darbenin iç dinamikleri ise petrolün millileştirilmesiyle Batıların uyguladığı ambargonun tetiklediği enflasyon ve işsizlikten kaynaklı ekonomik sorunların yanında, Musaddak'ın seküler politikalar uyguladığı ve solcu Tudeh'e tavizler verdiği gerekçesiyle Şii ulemanın ayrılmasıyla ulusal cephenin dağılmasıdır⁴⁰.

3. Soğuk Savaş'ın 1950'li Yıllar Orta Doğu Askeri Darbelerine Etkileri

Soğuk Savaş konjonktörü; ABD'nin doğrudan müdahalelerine, bölge devletleri arasındaki bloklaşmalara, Arapların bağlantısızlık politikalarının ABD ve müttefikleri tarafından doğru değerlendirilememiş olmasına kaynaklık ederek 1950'li yıllar Orta Doğu'sundaki askeri darbeleri tetikleyen önemli bir unsurdur.

ABD'nin doğrudan müdahalesiyle bölgede gerçekleşen darbelerin 1950'li yıllardaki en güzel örneği İran'da milliyetçi Başbakan Musaddak'ın petrolü millileştirdiği gerekçesiyle, yine İran'daki muhaliflerle işbirliği yapılarak "*Ajax Operasyonu*" devrilmesidir. Zaten darbeden sonra Musaddak'ın isteği yardımları reddeden ABD'nin Şah yönetimine teknik yardım kapsamında 23.4 milyon dolara ilaveten 45 milyon dolar daha yardımda bulunması⁴¹ ve İran petrolünün ABD şirketleri tarafından bölüşülmesi de darbenin asıl gayesini net olarak ortaya koymaktadır. Burada Chomsky'nin Soğuk Savaş kutuplaşmasının "*yurt dışında suç eylemlerine, yurt içinde ise ayrıcalıkların sürdürülmesine ve devlet*

37 *Milliyet*, 25 Temmuz 1952.

38 BCA, "1.J. Tümen Komutanlığının Jandarma umum Kumandanlığına gönderdiği 22354 nolu telsiz sureti.", 030.01/ 69.434.15, 2, 23.7. 1958.

39 *Milliyet*, 26 Şubat 1954.

40 *Milliyet*, 1 Ocak 1952; Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu* (Siyaset, Savaş, Diplomasi), C.I, Dora Basım Yayın, 6.bs., Bursa, 2014, s.434; Pehlivanoglu, A.g.e., s.78; İran ve Mısır'daki darbelerin kronolojik olarak yakın tarihlerde gerçekleşmesi darbelerde Sovyet parmağı endişelerine sebep olmuştur. (Bkz. A Naci Karacan, "İran ve Mısırda ki Hadiseler", *Milliyet*, 26 Temmuz 1952).

41 Yeşilbursa, A.g.e., s.129.

gücüne basit formüller sağladığını"⁴² ifade eden sözlerini hatırlatmak doğru olacaktır. Darbeyle ABD, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Tayland diktatörü SongkhPhibunram'ı destekleme, 1954 Guatalama'da seçilmiş hükümeti devirme⁴³ politikasında olduğu gibi, Soğuk Savaş döneminde kullandığı demokrasi ve özgürlük söylemlerinin tersine, seçilmiş yönetimi İran'da da devirmiş oluyordu. Yani Ajax Operasyonu, ABD'nin Latin Amerika'daki diktatör rejimleri korurken ve seçilmiş rejimleri devirirken uyguladığı politikanın⁴⁴ Orta Doğu'ya yansımadır. Musaddık'ın devrilmesiyle bölgeye verilen mesaj, rejimlerin devamlılığının demokratik olmalarından ziyade ABD'nin bölge politikalarıyla ne kadar uyumluluk arz ettiklerine bağlı olduğudur. Bu politikaların uygulanmasında "*Kızıl tehdit*" söylemiyle oluşturulan Soğuk Savaş retoriğinin; gerçek ile algı arasındaki farkı örterek, ulusal ve uluslararası kamuoyunda meşruiyet sağladığı açıktır.

Soğuk Savaş'ın bölgedeki devletler arasında bloklaşmalar yoluyla darbe süreçlerine etkisine geçmeden önce bölgedeki blokları ortaya koymamız açıklayıcı olacaktır. Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles'in "*Kuzey Seddi*" dediği Batı Bloğu 'nu Türkiye, İran, Pakistan oluştururken Mısır ve Suriye'nin başını çektiği bağlantısızlık politikası izlediğini iddia eden devletler Sovyet Bloğu 'nu oluşturuyordu. Lübnan ve Ürdün ise iki grup arasında tarafsızlık politikası izlemeye çalışmış hatta bu doğrultuda İngilizlerin tüm ısrarlarına rağmen Bağdat Paktı'na girmemiştir. Ancak bir süre sonra, 1957'de, Ürdün'ün Mısır-Suriye-Arabistan Bloğu'ndan yardım almayı garanti ederek saf değiştirmesi⁴⁵ aslında durumun tam da görüldüğü gibi olmadığını, değişken koalisyon oyunlarının söz konusu olabileceğini göstermiştir. Bu noktada bölgedeki bloklaşmaları belirleyen başat unsurun Sovyet tehdidi olduğu söylenebilir. Zira Sovyet sınırında yer alan ve milli bağımsızlıkları ile toprak bütünlükleri açısından "*varoluşsal*" SSCB işgal tehdidini hisseden ülkeler batı bloğunda yer almışlardır. Sovyetlerle sınır komşusu olmamanın verdiği güvenle bu ülkenin işgal tehdidinden uzak olduğunu düşünen, Batı bloğuna karşı bağımsızlık savaşı vermiş ve bu bloğa dâhil olmanın Sovyetlerin düşmanlığına sebep olacağını düşünen ülkeler ise ikinci blokta yer almışlardır. Bu sınıflamanın tek istisnası olan Irak'ın Batı bloğunda yer alması hususu, Irak rejimine yönelik Mısır ve Suriye'den gelebilecek ideolojik tehditle ve Arap dünyasının liderliğini ancak Batı ve onun bölgedeki müttefiklerinin desteğiyle sağlayabileceğine duyduğu inançla açıklanabilir.

Soğuk savaş dönemi bloklaşmalarının konumuz çerçevesinde Orta Doğu'ya yansımaları; Ürdün ve Irak'taki Haşim'i krallıklarıyla Mısır ve Suriye'deki cumhuriyet yönetimleri arasındaki ideolojik, Suudi Krallığı'yla

42 Noam Chomsky, *Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.9-10.

43 Edward S. Herman, "Terörizm İçin Bir Örtü Terörizmle Savaş", Der. Ahmet Demirel, *ABD Terör İslam*, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s.24.

44 Herman, A.g.m., s.24-27.

45 A.Şükrü Esmer, "İngiltere Ürdün'den Çekiliyor.", *Ulus*, 20 Mart 1957.

Haşim'i krallıkları arasındaki geleneksel rekabetin zeminini oluşturarak, bölgesel güç mücadeleleri temelinde darbelerle yol açmasıdır. Bu bağlamda "Bağdat Paktı" ve Ürdün Kralı Abdullah'ın "Büyük Suriye Projesi" bu bloklaşmaların askeri darbeleri nasıl tetiklediğinin "de facto" örnekleridir.

Uğrayabileceği saldırılar karşısında Orta Doğu'yu korumak batı yanlısı bölge ülkelerinin ekonomik gelişimine katkıda bulunmak amacıyla kurulan Bağdat Paktı'nın⁴⁶ paradoksal şekildedebölgede bloklaşmaların derinleşmesinde ve askeri darbelerin meydana gelmesinde büyük etkisi olduğunu görmekteyiz. Irak'ta 1958 Kasım darbesinde Irak'ın pakta katılmasının, Mısır'da General Necip'in 1954 yılında devrilmesiyle sonuçlanan 'Hür Subaylar Darbesi'nde Bağdat Paktı'nın imzalanması öncesi Türkiye-Pakistan yakınlaşmasının rolü belirleyicidir.

Sözü edilen iki darbeyle Bağdat Paktı arasındaki doğrudan ilişkiye geçmeden küresel ve bölgesel anlamda paktın, blokların nasıl derinleştirdiğine bakmak anlamlı olacaktır. Bağdat Paktı çerçevesinde bloklaşmaların temel sebebi pakta üye olanlar ve pakti destekleyenlerle, paktın karşısında yer alan devletlerin her birinin hedefleri arasındaki derin uçurumdur. Pakti destekleyen devletlerden ABD, Bağdat Paktıyla Uzakdoğu ve Avrupa'da oluşturduğu güvenlik paktlarına benzer oluşumlarla SSCB'nin etrafında "güvenlik kordonu" oluşturmaya ve dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip bölgeye, komünizm ideolojisinin yayılmasını engellemek⁴⁷ amacındaydı. Pakt üyesi devletlerin amaçları ise şöyledir: Irak'ın paktın kendisine Arap dünyasında liderlik konumu kazandıracağı, Kürt meselesinde Türkiye'nin desteğini sağlayacağı⁴⁸, İsrail'e karşı pazarlık gücünü artıracacağı⁴⁹, İran'ın daha fazla İngiliz-Amerikan güvenlik taahhüdü sağlamak; Pakistan'ın, Hindistan'ın kurmak istediği tarafsızlar blokuna karşı bir blok oluşturma, Hindistan'la arasındaki sorunlarda İslam devletlerinin yardımını sağlama⁵⁰; İngiltere'nin, pakta girdiği gün Irakla 1937'de imzaladığı ve 1957'de süresi dolacak anlaşmayı yenilemesinin motivasyonu ve böylece Orta Doğu'da eski gücüne kavuşacağı umudu⁵¹; Türkiye'nin ise hem batılı devletleri bölgeye çekerek SSCB'nin bölgeye yayılmasını engelleme hem de bölgede liderlik rolü için avantaj elde etme düşüncesi⁵². Karşı blokta yer alan

46 Behçet Kemal Yeşilbursa, "Bağdat Paktı(1955-1959)", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.6,2011, s.89.

47 Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s.51.

48 Behçet Kemal Yeşilbursa, "Bağdat Paktı(1955-1959)", s.89.

49 Kemal Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012,s.204.

50 BCA, Başbakanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen, "Muhtelif tarihli Suriye basınında intişar eden makale tercümelere", 030,01/104.649.4.4, 8.7.1954.

51 Kürkçüoğlu, A.g.e.,s. 68.

52 *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1954; Mümtaz Soysal 9 Eylül 1956 tarihli Yeni İstanbul gazetesindeki "Orta Doğu Bataklığı" başlıklı makalesinde Türkiye'nin Bağdat Paktıyla Doğu-Batı arasında bocalayan ülkeleri bir araya topladığını vurgulamaktadır.(Bkz. Ayın Tarihi, No.277, Aralık 1956, s.215)

SSCB, Asya-Pasifik ve Avrupa'da hegemonya savaşına girdiği ABD'ye karşı, pakt karşıtı devletlerle ittifak yaparak zayıf olduğu Orta Doğu'da güç kazanma amacındaydı. Mısır pakta, 1950 yılında yapılan Arap savunma antlaşmasıyla⁵³ Arap dünyası liderliği için elde ettiği üstünlükleri Irak'a, bölgesel üstünlüğünü de Türkiye'ye kaptracağı endişesiyle; Suriye ise Hatay meselesinden dolayı Türkiye karşıtlığı ve batıların desteklediği, Haşim'i Krallıkları tehdidinden dolayı; Suudi Arabistan da geleneksel Haşim'i karşıtlığından dolayı karşıydı.

Görüldüğü gibi ABD ve İngiltere'nin NATO VE SEATO(Güney Doğu Asya Antlaşması Teşkilatı) arasındaki boşluğu doldurmak, Arap devletlerinin Pan-Arabizm çerçevesinde bir araya gelerek Batı çıkarlarını tehdit etmesini engelleme ve komünizm ideolojisine karşı⁵⁴oluşturmaya çalıştıkları Bağdat Paktı bölgedeki ayrılıkları körüklemiştir. Pakt sonuçları itibariyle paradoksal şekilde ABD ile üye devletlerin tersine, Arap dünyasının nabzını çok iyi tutabilen Nasır'ın amaçlarına hizmet etmiştir. Paktın bölgede yarattığı gerilimden yararlanan Nasır Mısır'da iktidarı, Arap dünyasında liderliği ele geçirecektir.

Suriye'de yayımlanan 12 Şubat 1954 tarihli Al- Ayyam Gazetesi, Arap Kamuoyunun ve Nasır'ın gerçek düşüncelerini yansıtır niteliktedir: *"Batıların ilgisi, bizim hürriyetimiz için değil göz diktikleri toprak altı servetimiz sebebiyledir... Amaçları bizi doğu ve batı arasında nişangâh yapmak... Üstelik İsrail de üstümüze çullanmak için fırsat kolluyor."*⁵⁵ 5 Mayıs 1954 tarihli Alaf-Ba gazetesi ise Suriye'nin pakta katılması için yapılan girişimlerle ilgili *"Şimdilik siyasi çevrelerde müşahede edilen durum Suriye'nin pakta girmesi değil Amerikan yardımının kabul edilmesidir. Bilindiği gibi Irak hükümeti de verilen yardımların kayıtsız şartsız verildiğini iddia etmekteydi asıl gaye halkı telaşe vermemektir..."*⁵⁶sözleri bölge devletlerinin Bağdat Paktına katılmasının zorluklarını göstermesi bakımından önemlidir. Arap kamuoyu Pakta girecek devleti *"batının ajanlığıyla"* ya da *"işbirlikçilikle"* suçlamaya hazır gibidir.

Arap dünyasının batıllara ve pakta yaklaşımını ortaya koyduktan sonra Nasır'ın Bağdat Paktını araçsallaştırarak Mısır'da iktidarı nasıl ele geçirdiğini ele alabiliriz. 1952 yılında Monarşiye karşı yapılan Mısır darbesinin görünürdeki lideri General Necip, *"Amerika'nın bütün gayretlerine rağmen en faal üyelerinden biri Pakistan olan Arap-Asya bloku milletleri nezdinde kendi tasavvuru"*

53 BCA, *"Her gün intişar eden dünya haberleri, siyaset ve basın yayımları bülteni, London Press Service, Bülten No.1177"*, (Bkz. 030.01/35.215.4, 2, 9.11.1956).

54 BCA, *"Başbakanlık Basın- Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen "muhtelif tarihli Suriye basınında intişar eden makale tercümeleleri"*, 030.01/104.648.2, 4, 25.4.1954.

55 BCA, *"Başbakanlık Basın- Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen "muhtelif tarihli Suriye basınında intişar eden makale tercümeleleri"*, 030.01/104.648.2, 6, 25.2.1954.

56 BCA, *"Başbakanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen, "Muhtelif tarihli Suriye basınında intişar eden makale tercümeleleri"*, 030.01/104.649.4, 3, 8.7.1954.

lehine bir itimat havası yaratamamıştır.”⁵⁷ dese de darbenin arkasında asıl güç olan ve kabul görmek amacıyla saygın bir general olan Necip'i başlarına geçiren Nasır liderliğindeki Hür Subaylar, Bağdat Paktı öncesinde Türkiye-Pakistan yakınlaşmasının yarattığı endişelerle 24 Şubat 1954 tarihinde General Necip'i istifa ettirerek yönetimi ele geçirmiştir⁵⁸. Necip'in devrilmesinin resmi gerekçesi Müslüman Kardeşlerle işbirliği yaptığı suçlaması⁵⁹ olsa da General Necip'i deviren asıl sebep Türkiye-Pakistan ittifakıdır.

Nasır, iktidarı ele geçirdikten sonra elitler tarafından yönetilen kendi kontrolünde bürokratik bir rejim kurdu. Parlamento, basın ve yargıyı kontrolüne alarak karizmatik liderliğiyle halk desteğini sağladı⁶⁰. Arap milliyetçiliğini, Mısır'ı bölgesel bir güç haline getirmek ve Batı hegemonyasına karşı koymak için bir araç olarak kullandı. Arap elitleriyle beraber Basra Körfezi'nden Fas'a kadar sokaktaki Arap insanının hayallerini temsil eden bir fenomene dönüşen Nasır, bölgedeki her politik gelişmede en etkili figür olmuştur. 1958 Irak darbesinde başat aktör ve 1954 Mısır darbesini gerçekleştirmesinin yanında, 1960'larda Irak ve Suriye'deki darbelerin ve karşı darbelerin yapılmasında da etkili olmuştur.

Bu kadar farklı çıkarların ve güç mücadelelerinin çatışmasının merkezi haline gelen Bağdat Paktı'nın bölgeye en önemli etkisi, 1958 Irak darbesindeki hayati rolüyle ilgilidir. Pakıtın Arap Milliyetçileri tarafından başarılı bir şekilde araçsallaştırıldığını görüyoruz. Pakıtın dolaylı Irak yönetimi aleyhine propagandaların tarihi, Irak'ın pakta gireceği emarelerinin görüldüğü 1954 yılına kadar gider. Suriye basınından bu konuyu takip edelim: 20 Ekim 1954 tarihli Elif-Ba gazetesi “Bir Arap devletinin pakta girmesinin Arap birliğinde müşkülât yaratacağını ve Filistin meselesinde zaafa yol açacağını”⁶¹, Şubat 1954 tarihli Al-Ayyam gazetesi ise pakıtın ortaya çıkma sebebi olarak “Asya ve Arap milletleri arasında üçüncü bir bloğun ortaya çıkmasının engellenmesi amacını”⁶² vurguluyordu. Yine 23 Haziran 1954 tarihli Al-Manar gazetesinde şu spekülâtif ifadeler yer almaktaydı: “Irak, Pakistan-Türkiye pakıtını ilk harflerle imzalamıştır... Zaten bu pakta girişinin parasını daha önce Amerika'dan almıştı... Bu paktlara girmenin arkasında İsrail'le barış çıkacaktır... Bu saydiklarımız hayatımızın sonuna kadar aşâğılık ve zillet içinde yaşamamıza sebep olacaktır”⁶³. Pakıtta İsrail aleyhine

57 BCA, Başbakanlık Basın- Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen “muhtelif tarihli Suriye basınında intişar eden makale tercümeleri”, 030.01/104.648.2, 2, 25.2.1954.

58 Akşam, 25 Şubat 1954.

59 Milliyet, 26 Şubat 1954.

60 Ertan Efeğil, “Mısır ve Ürdün'ün Dış Politikasını Şekillendiren Unsurlar”, *Ortadoğu Analiz*, C. V, S.51, (Mart 2013), s.20-23.

61 BCA, Başbakanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden, Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen, “Muhtelif tarihli Suriye basınında Irak Baş Veziri Nuri Said Paşanın Ülkemizi ziyaretiyle ilgili çıkan yazıların tercümeleri.”030.01/104.650.3, 13, 13.11.1954.

62 BCA, Başbakanlık Basın- Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen “muhtelif tarihli Suriye basınında intişar eden makale tercümeleri”, 030.01/104.648.2, 2, 25.2.1954.

63 BCA, Başbakanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden Başbakanlık Hususi Kalem

açıkça bir maddeolmasına rağmen⁶⁴, görüldüğü gibi Arap Milliyetçileripaktı İsrailhinebiroluşum, Irak'ı ise ekonomik çıkarları uğruna emperyalistlerle işbirliği yaparak, Arapları zillet içinde yaşamaya mecbur bırakan bir devlet olarak görmektedir. Suriye basınına benzer şekilde Mısır Dışişleri Bakanı kendisine 1954 yılında sorulan "BazıArapmemleketlerininTürk-Pakistan Paktına katılması hakkında ne dersiniz? sorusuna "Bu pakta girmek isteyen her Arap memleketi Arap birliğinden çıkarılmalıdır"⁶⁵şeklinde cevap vermektedir.

Nasır, Bağdat Paktından sonra Arap dünyasında var olan Irak konusundaki algıyı ustaca kullanarak Kahire ve Şam radyoları ile gazetelerinin de desteğiyle, Irak Haşim'i Krallığı ve özellikle Nuri Said Paşa'ya karşı büyük bir kara propagandaya başladı. Kahire radyosu Nuri Said Paşa'yı "işbirlikçi" ve "Arap Şeytani", Şam radyosu ise "Anglo-Amerikan emperyalizminin bölgedeki temsilcisi" olarak tanımlamaktaydı⁶⁶. Nasır'ın nihai hedefi olan kendi liderliğindeki Arap Birliği için büyük bir tehdit olarak gördüğü⁶⁷ Bağdat Paktı aleyhine başlattığı propaganda, Sosyal açıdan 1958'lerin sonunda ülke nüfusunun %80'inin köylerde çok kötü koşullarda yaşıyor olması, özel mülkiyet topraklarının kontrolünün %1'lik bir azınlığın elinde olması⁶⁸ büyük toprak sahipleri ve eşraf tarafından temsil edilen sosyal sınıflarla geniş halk kitleleri arasında derin uçurumların varlığı⁶⁹ gibi kötüsosyo-ekonomikkoşullarla birleşince darbenin zemini hazırlanmış oldu. Irak'taki Kral Faysal ve Nuri Said Paşa Nasır'ın ve Suriye milliyetçilerinin de amacı olan Pan-Arabizm'i sadece onlardan farklı bir yöntemle sağlamaya çalışmaları dolayısıyla, üstelik paktta Filistin meselesinin çözümünde ortak hareket etme vurgusu olmasına rağmen⁷⁰, darbeden kurtulamamışlardır. Batı karşıtlığının tetiklediği bölgedeki bloklaşmalar 37 yıllık Haşim'i Krallığı'nı devirmiş Kral ve Nuri Said Paşa feci

Müdürlüğüne gönderilen, "Muhtelif tarihli Suriye basınında intişar eden makale tercümelere", 030.01/104.649.4, 3, 8.7.1954

64 Bağdat paktı olarak bilinen 8 maddelik Türkiye-Irak karşılıklı işbirliği antlaşmasının doğrudan İsrail'in pakta girmesini engelleyici 5. Maddesi şöyledir: "İşbu antlaşma Arap birliği üyesi devletlerden her hangi birisinin ya da bölgenin güvenlik ve barışı ile aktif biçimde ilgili olan ve taraflarca kesinlikle tanınan herhangi bir devletin katılımına açık olacaktır." (Çağrı Erhan, -Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu Devletleriyle ilişkiler", Türk Dış Politikası, C.I, Ed. Baskın Oran, İletişim yayınları, İstanbul, 2002, s. 623.

65 BCA, Başbakanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen, "Muhtelif tarihli Suriye basınında intişar eden makale tercümelere", 030.01/104.649.4, 3, 8.7.1954; Arap dünyasında genel kanaatin aksine Suriye Devlet Başkanı Şükrü el Kuvvetli Irak'ın Türkiye Pakistan'a katılımıyla ilgili "Gazetelerin bu konuda fazla gürültü çıkardığını" belirterek buna ihtimal vermemektedir. (Bkz., Suriye'de yayımlanan 10 Nisan 1954 Tarihli Al-Ayyam Gazetesi Tercümesi, 030.01.104-649-4,3, 8.7.1954).

66 Sabit Duman, *Modern Orta Doğu'nun Oluşumu*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2010, s.483.

67 Yeşilbursa, A.g.e., s.179.

68 William L. Cleveland, *Modern Orta Doğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmanlı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.363-364.

69 Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, İletişim Yayınları, 11.bs., İstanbul, 2014, s.465-466.

70 BCA, Başbakanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden, Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen, "Muhtelif tarihli Suriye basınında Irak Baş Veziri Nuri Said Paşanın Ülkemizi ziyaretiyle ilgili çıkan yazıların tercümelere.", 030,01/104.650.3, 12, 13.11.1954.

şekilde öldürülmüşlerdir. Darbeden sonra Bağdat'a giren ilk gazeteci olan Milliyet muhabiri Turhan Aytul'un bildirdiğine göre Nuri Said Paşa linç edilmiş, cesedi yerlerde sürüklenmiş, arabaların arkasına bağlanarak teşhir edilmiştir⁷¹.

1958 Irak darbesinden sonra ihtilal komitesi tarafından yayımlanan tebliğlerde ihtilalin amacı olarak "Milletin gasp edilen mallarının ve hürriyetinin iade edilmesi" olarak gösterilmiştir. Tebliğlerde ayrıca "BM anayasasına uyulacağı, sömürgeciliğe karşı mücadele edileceği, petrol haklarına saygı gösterileceği de"⁷² vurgulansa da Kasım'ın SSCB ile anlaşmalar yapması, komünistleri üst düzey devlet görevlerine getirmesi ve BAC'i selamlaması⁷³, darbenin batı karşıtı boyutunu çok net ortaya koymaktadır. Irak radyosundan okunan darbe bildirisi, Batılılara ve onların bölgedeki işbirlikçilerine duyulan nefreti ortaya koyar niteliktedir: "Irak ulu Tanrının yardımı ve halk ile silahlı kuvvetlerin desteğiyle emperyalistler tarafından başa getirilen doğru yoldan uzak yöneticilerin tahakkümünden kurtarıldı. Allah'ın düşmanları öldürüldü"⁷⁴.

Bloklaşmalar sonucunda bölgede meydana gelen askeri darbeleri tetikleyen ikinci önemli gelişme "Büyük Suriye Projesidir". Suriye bağımsızlığını elde ettiği 17 Nisan 1946 tarihinden hemen sonra ulusal güvenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik karşılaştığı en büyük tehdit, kendisiyle aynı yıl bağımsız olan Şark'ül Ürdün Haşimi Krallığı'ndan kaynaklı "Büyük Suriye Projesidir"⁷⁵. Projeye Ürdün Kralı Abdullah Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün kendi yönetiminde birleştirmeyi planlıyordu⁷⁶. Bu hedefine ulaşabilmek için büyük devletlerden ve bölgedeki güçlerden biriyle ittifak yapmak gerektiğine inanıyordu⁷⁷. Bu amaçla Türkiye ve İngiltere'ye ziyaretler düzenledi ve bu ülkelerle ilişkilerini geliştirdi.

Türkiye ziyaretinde basın ve kamuoyunun yoğun ilgisiyle karşılandı⁷⁸. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından en üst düzey protokolle ağırılanan⁷⁹ Kral Abdullah'ın ziyareti on iki gün(6-18 Ocak 1947) gibi bir devlet başkanının ziyareti için oldukça uzun sürebilecek sürede gerçekleşti.⁸⁰ Ziyaret sırasında

71 Turhan Aytul, "Bağdat ve Ötesi", *Milliyet*, 3 Ağustos 1958.

72 Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.I, C.XII, s.54, 9.2.1963.

73 A.Teyfur Erdoğan, "1958 Irak Krizi ve 14 -31 Temmuz Arası Türk Dış Politikası", *Doğu-Batı, Tarih Araştırmaları Armağanları - Halil İncancık Armağanı*, C. I, s.446 -447

74 Haluk Ülman, *A.g.m.*, s.239.

75 Alpaslan Öztürkci, "Suriye'nin Bağımsızlığına Türkiye'nin Bakışı", *History Studies*, Vol.8, issue.3, (September-2016), s.122.

76 Mümtaz Faik Fenik, "Filistin'de Çarpışan Menfaatler", *Vatan*, 1 Mayıs 1948; *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1946; *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1947.

77 *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1946.

78 Tasvir gazetesinden ZiyadEbüzziya Kralı "Türklük ve Türkiye aleyhine yapılan tahrikleri önleyen kişi "olarak tanıtmaktaydı.(Bkz. Misafirimizi hürmetle selamlarız", *Tasvir*, 7 Ocak 1947), Yine Ulus gazetesinden Nihat Erim "Necip Haşim'i soyunun asil reisi" demekteydi Kral Abdullah için (Bkz. "Necip Haşim'i Soyunun Asil Reisi", *Ulus*, 8 Ocak 1947), Tanin'den H. Cahit Yalçın'da "Kıymetli Bir Ziyaret" başlığıyla ziyareti değerlendirmekteydi.(Bkz. *Tanin*, 9 Ocak 1947).

79 *Aydın Tarihi*, 158,(Ocak 1947), s.73.

80 Öztürkci, *A.g.m.*,s.122.

Ürdün Dış İşleri Bakanı Şüreyki Paşa'nın deyimiyle Ürdün'ün "*Tam İstiklalini ve Milletler arasını durumunu takviye eden*" bir dostluk anlaşması imzalandı. Kral Abdullah Türkiye ziyaretinden sonra yaptığı bir konuşmada "*şimdi Batı'da Büyük Britanya'yla Doğuda ise Büyük Türk milleti ile yaptığım anlaşmayla iftihar ediyorum*" demektedir⁸¹. Kralın bu ifadeleri projesiyle ilgili önemli mesafe kaydettiğini düşündüğünü hatırlatmaktadır. Ancak kralın projesi Barry Rubin'in deyimiyle "*20.yy'ın ikinci yarısındaki Arap rejimlerinin planları gibi parlak fakat kullanışsızdı*"⁸². Fakat Orta Doğu için yarattığı en önemli sonuçları bölgedeki bloklaşmaları artırması, 1949-1954 yılları arasında bir dizi askeri darbeye sebep olarak Suriye'yi istikrarsızlaştırması ve Suriye'nin Türkiye, Ürdün, Irak gibi komşularıyla ilişkilerini olumsuz etkilemesidir.

Suriye'nin bir devlet olarak varlığını ortadan kaldırmayı hedefleyen "*Büyük Suriye Projesi*" netepkisi beklendiği gibi oldukça sert oldu. Suriye Kral Abdullah'ın Büyük Suriye hayalini gerçekleştirmek için İngiltere ve Türkiye ile "*Doğu Bloku*" kurmaya çalıştığını, Ürdün'ün Orta Doğu'da İngiliz nüfuzunun devamına hizmet ettiği ve Arap ülkelerinin bağımsızlığının önüne engeller çıkardığı gerekçelerini ileri sürüp Arap kamuoyunu etkilemeye çalışmaktaydı⁸³. Bunun yanında birde bölgede Türkiye - Ürdün yakınlaşmasına karşılık, Suriye'de Arabistan, Mısır gibi ülkelerle beraber hareket etmeye başladı⁸⁴. Bu durumun Suriye'nin bağımsızlığı sonrası Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz etkilediği kuşkusuzdur.

Konuyu Suriye basınından takip etmeye çalışalım. Suriye'de yayımlanan Savtaşaab gazetesi Suriye'nin endişelerini dile getiren şu yorumlara yer vermektedir: "*Türkiye daha önce kaybettiği Arap topraklarını kendi toprakları olarak görmektedir, Doğu Blok'u projesi Suriye'nin istiklal ve cumhuriyet idaresi için büyük bir tehdittir Suriye'nin İngiliz ve Türk komplolarına bütün kuvveti ile karşı koyacaktır.*" Destur gazetesi de Kral Abdullah ile İsmet İnönü arasındaki görüşmeleri "*Büyük Suriye*" tahtının İngiltere'nin desteğiyle ele geçirilmesi projesi" olarak gördüğünü yazmaktaydı⁸⁵. Yukarıda alıntı yaptığımız gazeteler Suriye kamuoyunun yanında ordunun da hissiyatını yansıtmaktadır. Zira ordu ülkenin büyük bir güvenlik tehdidiyle karşı karşıya olduğu gerekçesiyle bir dizi askeri darbe gerçekleştirmiştir.

Hınnavi ve Edip Çiçekli darbeleri; ordunun Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik en büyük tehdit olarak algıladığı, Suriye-Irak-Ürdün'ün Haşimi Krallığı altında birleştirilmesi stratejisine dayanan "*Büyük Suriye Projesi'yle*" ilgilidir. Suriye'de 30 Mart 1949 Darbesi'ni gerçekleştiren Albay Zaim parlamentoyu feshetmiş cumhurbaşkanı ve kabinenin bütün üyelerini

81 Mümtaz Faik Fenik, "Filistin'de Çarpışan Menfaatler", *Vatan*, 1 Mayıs 1948; *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1946; *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1947.

82 Rubin, *A.g.e*, s. 97.

83 Kürkçüoğlu, *A.g.e*, s.17.

84 Fenik, *A.g.m*, s.126.

85 *Ayn Tarihi*, 158, (Ocak 1947),s.81.

tutuklamıştır. Darbenin tamamen dahili mahiyette olduğunu⁸⁶yaptığı hareketin Büyük Suriye davasıyla ilgisi olmadığını ifade etse de⁸⁷ Irak ve Ürdün'e yakın politikalar izlediği gerekçesiyle Hınnavi tarafından 14 Ağustos 1949 tarihinde devrilmiştir. Cumhurbaşkanı Zaim ile Başbakan Barrazi kurşuna dizilmişlerdir⁸⁸. ABD, İngiltere ve Fransa'nın tanıdığı Zaim yönetiminin⁸⁹ kanlı bir şekilde devrilmesi kuşkusuz darbeler için büyük bir riskti. Bununla birlikte Suriye ordusunun "*Büyük Suriye Projesi*" karşısında tavizsiz tavrını göstermesi bakımından önemlidir. Kaderin garip bir cilvesi olarak darbeden yaklaşık olarak dört buçuk ay sonra Hınnavi⁹⁰, Albay Edip Çiçekli tarafından 20 Aralık 1949 tarihinde⁹¹yine Irak ve Ürdün'le birleşme politikası güttüğü gerekçesiyle devrilmiştir. Edip Çiçekli, darbeden sonra Hınnavi'yi tutuklamış⁹²yaptığı açıklamada "*Hınnavi ve kayın biraderi Esat Talas'ın bazı ecnebi devletlerle işbirliği yaparak cumhuriyet ve rejimini devirmek istediğini ve hükümet aleyhine komplolar kurdukları gerekçeleriyle devirdiğini*" belirtmiştir⁹³. Açıklamadaki ecnebi devletler ve cumhuriyet rejimi vurgusu Irak ve Ürdün Haşimi Krallıklar'ından kaynaklı tehdide atıfta bulunmaktaydı. Böylece 1949-1954 yılları arasında Soğuk savaşın körüklediği bölgesel güç mücadeleleri sebebiyle Suriye'de üç askeri darbe gerçekleşmiş oluyordu.

Son olarak ABD ve müttefiklerinin Bağlantısızlık politikası izleyen Mısır, Suriye, Irak (1958 darbesinden sonra) devletlerinin dış politikalarını komünizm umacısıyla yanlış değerlendirmesinin darbe süreçleriyle ilişkisini ortaya koymaya çalışalım. Batılılar bu konuda iki önemli dış politika hatası yaparak askeri darbelerin gerçekleşmesinde etkili olmuşlardır. Birincisi; Arapların yıllarca Batılı emperyalistlere karşı bağımsızlık mücadelesi verdiğini, Arapların kendileri için asıl tehlike olarak Sovyetleri değil, İsrail'i gördüklerini ve batı tarafından desteklenen bölgesel bir pakta girmenin, İsrail'in yer aldığı Orta Doğu statükosunu kabul etmek anlamına geleceğini⁹⁴ görememişlerdir. Buna ek olarak İsrail karşıtlığının 1948 Arap - İsrail savaşından sonra iktidara gelen darbelerinin "*totaliter-bürokratik rejimleri*" açısından en önemli meşruiyet kaynağı olduğu göz ardı edilmiştir. Bu konu Arap milliyetçileri tarafından sonuna kadar kullanılmış, 1950'li yıllar boyunca İsrail'in dostları ilkesel olarak Arapların düşmanı olarak kabul edilmişlerdir.

86 *Cumhuriyet*, 31 Mart 1949.

87 *Tan*, 4 Nisan 1949.

88 *Yeni Sabah*, 15 Ağustos 1949.

89 *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1949.

90 *Yeni İstanbul*, 20 Aralık 1949; *Akşam*, 20 Aralık 1949

91 *Yeni Sabah*, 20 Aralık 1949.

92 *Zafer*, 20 Aralık 1949; *Yeni İstanbul*, 20 Aralık 1949.

93 M. Faik Fenik, "Suriye de Gelip Giden Albaylar", *Zafer*, 21 Aralık 1949; *Yeni sabah*, 20 Aralık 1949; *Zafer*, 29 Aralık 1949.

94 Kürkçüoğlu, A.g.e., s.54; Sabit Duman, *Modern Orta Doğu'nun Oluşumu*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2010, s.424

Suriye’de yayın yapan 1 Şubat 1954 tarihli BaradaGazetesi Arap milliyetçilerinin hissiyatını yansıtmaktadır: “Araplar için tek selamet tarafsızlıktadır. Bu tarafsızlık Arapların birleşmesi ile tek ordu ile ve Irak’tan, Ürdün’den, Mısır’dan yabancı birliklerin çekilmesi için son bir gayreti göze almakla mümkün olabilir. Yabancı birlikler buldukları yerlerden çıkıp gitmek istemezlerse, bahusus(özellikle) Amerika, Fransa ve İngiltere İsrail’i tutmakta devam ederlerse o memleketler için Doğu blokuna katılmaktan başka yapacak bir şey kalmaz”⁹⁵.

İkincisi, bağlantısız devletler ideolojik açıdan, komünizm paranoyasıyla yanlış konumlandırılmıştır. ABD kendisiyle “bağımlılık ilişkisi” geliştirmeyen her devletin komünist olacağını ya da mutlak anlamda SSCB’nin kontrolüne gireceğini düşünmüştür. Ancak ister Pan-Arabizm amaçlayan Nasır, ister territoryal Arap milliyetçiliği güden Irak’ta Kasım ya da Suriye’deki darbeciler Zaim, Hınnavi, Çiçekli olsun bunların SSCB’yle geliştirdikleri ilişkiler tamamen pragmatiktir. Batının kendilerine karşı uyguladığı emperyalist politikalara karşı SSCB hem dayanabilecekleri süper güçtür hem de bağlantısızlık politikalarıyla SSCB’den rahatlıkla askeri, teknik ve ekonomik yardım alabilmekteydiler. Bu devletlerin konjonktürel sebeplerle SSCB ile yaptıkları işbirliği, ABD ve bölgedeki müttefikleri tarafından yanlış bir değerlendirmeye, ideolojik olarak algılandı. Ancak bu ülkelerde komünizmin iktidara gelme tehdidi söz konusu olduğunda, darbeciler ve diğer siyasal elitlerin egemenlik haklarından vazgeçmek pahasına da olsa bunu engellemeye çalıştıkları çok açıktır. Suriye’de General Zaim Darbesi ülkenin komünistleşme tehlikesine karşı yapılmış⁹⁶, darbeden sonra bütün komünist teşekküller kapatılmıştır⁹⁷. Albay Zaim, “Türkiye’nin Cenuş bölgesinde komünizmi bertarafedeceğini” söylüyordu⁹⁸. General Nazımuddin’in yerine Genel Kurmay Başkanı olan(kendisi bunu kabul etmese de) Komünist eğilimli Afif Bızri⁹⁹ ve Suriye kabinesinin güçlü bakanlarından Savunma Bakanı Halit el-Azım’ın 1956’da Sovyetler Birliği’ni ziyaret ederek bir takım antlaşmalar yapması ve Sovyetler Birliği’nin Suriye’ye askeri ve ekonomik yardımlar yapacağını açıklaması, Suriye’de küçük bir azınlık da olsa komünistlerin yönetimi ele geçirecekleri endişelerine sebep olmuştur. Suriye Komünist tehdidine karşı hükümlerlik haklarından vazgeçme pahasına,

95 BCA, Başbakanlık Basın- Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğünden Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğüne gönderilen, “muhtelif tarihli Suriye basınında intişar eden makale tercümeleleri”, 030.01/104.648.2, 2, 25.2.1954.

96 Cumhuriyet, 31 Mart 1949.

97 Darbenin başlangıçta Irak ve Ürdün’le birleşerek oluşturulacak büyük Suriye amacıyla yapıldığı zannedilmiş fakat Albay Zaim yaptığı açıklamayla bunu reddetmiştir. Zaten darbenin komünist karşıtı boyutu ortaya çıkınca ABD İngiltere ve Fransa Suriye’deki yeni hükümeti tanımıştır. (Bkz. Ö. Rıza Doğrul, “Suriye’nin Yeni Dönemi” Ayın Tarihi, No. 185, Nisan 1949, s.215; Cumhuriyet 23 Nisan 1949; Cumhuriyet 31 Mart 1949; Cumhuriyet 7 Nisan 1949).

98 Tan, 4 Nisan 1949

99 Behçet Kemal Yeşilbursa, “Demokrat Parti Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (1950-1960)”, History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı 2010, s.85; Afif Bızri, Şam’da Reuters’e verdiği demeçte kendisinin geçmişte yada bugün hiçbir zaman komünist olmadığını belirtmekteydi. (Bkz. AssociatedPress, “AidesDeny Report of Syria Visit”, BCA 030.01/68.432.1,3).

Mısır'la 1958 yılında BAC'ni kurmuş, komünistlerin iktidar olma tehdidi ortadan kalkınca da ordu 28 Eylül 1961 tarihinde darbe yaparak¹⁰⁰ Suriye'yi BAC'den ayırmıştır. Irak'ta ise General Kasım, 1958 darbesinden sonra Nasır yanlılarına ve Baasçılar'a karşı denge unsuru olarak tamamen reel politik sebeplerle üst düzey görevlere getirdiği komünistleri kendi kişisel iktidarını kurduktan sonra tasfiye etmiştir.

Sonuç

Irak'ta 1937 Bekir Sıtkı Darbesi ile başlayıp günümüze kadar devam eden askeri darbe süreçleri Orta Doğunun değişmeyen kaderidir. Soğuk Savaş'ın da etkisiyle 1950'li yıllar darbelerinde daha yoğunluk kazandığı bir dönem olmuştur. Bu dönem darbelerinin iç dinamiği bölge ülkelerinin sınırlarının tarihsel süreçte doğal olarak şekillenmekten ziyade, emperyalistler tarafından "salt çıkarıcı yaklaşımla", bölgenin çok etnisiteli, dinli ve mezhepli sosyolojisinin göz ardı edilerek çizilmesidir. Dış dinamiği ise soğuk savaşın şekillendirdiği süper güçlerin asimetrik müdahaleleri ve bölge ülkelerinin irredantist politikalarıdır.

Sözü edilen emperyalist ve irredantist politikalar bölge ülkeleri arasında bloklaşmalara da yol açarak kolayca darbe süreçlerini tetikleyebilmekteydi. Hemen hemen bütün soğuk savaş boyunca olduğu gibi 1950'li yıllarda da batı bloğunda yer alan SSCB ile sınır, Türkiye-İran gibi bölge ülkeleri Doğu Avrupa örneğinde olduğu bu devlet tarafından yutulma korkusuyla yaşamışlardır. Irak ise SSCB ile sınır komşusu olmamasının avantajına rağmen Mısır ve Suriye'den farklı olarak Haşimi Krallığı yönetiminde batı bloğunda yer alıyordu. Nitekim Haşimi Hanedanı bunun bedelini Batının emperyalist politikalarının aracı olduğu gerekçesiyle 1958 darbesi sonucu ödemiştir. Yine benzer şekilde Bağdat Paketi vasıtasıyla Türkiye-Irak ve Pakistan üzerinden emperyalist devletlerin bölgeye yönelik politikalarını ülkelere karşı varoluşsal bir tehdit olarak algılayan Mısırlı genç subaylar, Albay Nasır liderliğinde yapılan darbeye General Necip'i devirmişlerdir. Ürdün Haşimi Krallığı'nın emperyalist güç olarak İngiltere ve bölgesel güç olarak da Türkiye'yi yanına alarak¹⁰¹ gerçekleştirmeyi planladığı irredantist emeller taşıyan Büyük Suriye Projesi Suriye'yi SSCB bloğuna kolayca yaklaştırdığı gibi bu ülkede bir dizi darbeyi de kışkırtmıştır.

1950'li yıllarda bölgede gerçekleşen darbelerle Arap Orta Doğu'sunda 1930'lardan beri krallık, devlet başkanlığı, başbakanlık koltuğunda oturan ve iktidarlarını sürdürmek için Batı'yla işbirliği yapmaya istekli liderler, toplumun alt sınıflarından ya da kırsal kesimden gelen subaylar tarafından devrildiler¹⁰². İktidara gelen darbeciler yozlaşmışlıkla suçladıkları krallar ve sivil hükümetler

100 BCA, "Dış İşleri Bakanlığı Enformasyon Genel Müdürlüğü, Bülten No:6", 030.01/63.389.2, 2, 28.3.1962.

101 Öztürkci, A.g.m., 122.

102 Cleveland, A.g.e., 299-305.

yerine; asalak devlet bürokrasisi ve pasif kukla meclislere dayalı tek parti yönetimleri kurarak siyasal istikrarsızlığa yol açmışlardır. Böylece özellikle Suriye ve Irak'ta örneğini gördüğümüz, karşı darbelerin parametrelerinden birini kendi elleriyle oluşturmuşlardır. Zaten 1950-1960'lar boyunca bu iki ülkede askeri darbeler kısır döngü şeklinde birbirini takip etmiştir

Askeri darbe süreçleriyle alakalı yapılacak önemli bir çıkarsamada sömürgecilerin karanlık Orta Doğu tarihlerinin her zaman darbeciler için kullanışlı bir argüman olduğudur. Darbeciler yaptıklarını İsrail'in yer aldığı Orta Doğu statükosunun kurucusu ve sürdürücüsü Batı'ya karşı bir başkaldırı, ABD müttefiki bölge devletlerini de "Batı'nın ajanı ve işbirlikçisi" olarak tanımlayarak kolayca meşrulaştırmışlardır. Bölgede siyasal retoriği yüksek iklim darbeler sonunda Mısır, Suriye, Irak'ta "totaliter bürokratik rejimler", İran'da ise "Şahlık rejimi" kurulmasının elitler ve halk tarafından yeterince sorgulanmamasını sağlamıştır.. Bu denklem bize İki dünya savaşı arası dönemde dünyada 1922 yılına kadar Huntington'ın verdiği rakamlara göre on ikiye inen demokratik ülke sayısı, 1950'lerle beraber yükselmeye geçip, 1962'de otuz altıya ulaşmasına¹⁰³ rağmen Orta Doğu'da darbeler sonunda totaliter rejimlerin sayısındaki artışta açıklamaktadır.

Son olarak Askeri darbelerin çoğunlukla kanlı süreçler olduğu hatırlanırsa, Çarlık Dönemi Rusya'sının maliye bakanı Kont Witto'nun I. Dünya Savaşı için söylediği "Bu savaş çılgınlıktır ne taç, ne anane, ne inanç kalacak"¹⁰⁴ sözünü 1950'li yıllar Orta Doğu'su içinde kabul edebiliriz. 1950'li yıllarda Arap dünyasında eceliyle ölen kral, devlet başkanı ve başbakan sayısı azdır. 1948 Yemen Kralı İmam Yahya Hicaz'da, 1955'te Ürdün Başbakanı el-Meccali Amman'da, 1958 Irak darbesinden sonra Kral Faysal, Abdülillah ve Nuri Said Paşa Bağdat'ta, Suriye'de 30 Mart 1949 Darbesi'ni yapan Albay Zaim ve Başbakan Barrazi, Şam'da öldürülen¹⁰⁵ devlet adamlarından sadece bazılarıdır.

103 Samuel P. Huntington, "Demokrasinin Yönetilemezliği", *Medeniyetler Çatışması*, Der. Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s. 129; Samuel P. Huntington, "Üçüncü Demokrasi Dalgası" *Medeniyetler Çatışması*, Der. Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s. 134.

104 Ortaylı, A.g.e., s. 48.

105 *Milliyet*, 27 Mart 1975.

KAYNAKÇA

I. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri (BCA)

- BCA, 030.01/63.389.2.28.3.1962
BCA, 030.01/104.648.2.25.2.1954
BCA, 030,01/104.650.3. 13.11.1954.
BCA, 030.01/104.649.4. 8.7.1954.
BCA, 030.01/35.215.4.9.11.1956.
BCA, 030.01/ 69.434.15.23.7.1958.
BCA, 030.01/103.645.5.12.6.1953.
BCA, 030.01/102.637.9. 11.10.1952.

II. Resmi Yayınlar

Aydın Tarihi

TBMM Tutanak Dergisi

III. Süreli Yayınlar

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Sabah

Tan

Tanin

Tasvir

Ulus

Vatan

Yeni Sabah

Yeni İstanbul

Zafer

Dergiler

Akademik Ortadoğu

Alternative Politics,

AnkaraAvrupa Çalışmaları Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,

Doğu-Batı

Orta Doğu Analiz

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

IV. Kitaplar

ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş, Diplomasi*, Dora Basım YayınBursa,2014.

ARMAOĞLU, Fahir, 20. yy. *Siyasi Tarihi*,(1914-1995), Alkım Yayınevi, İstanbul,2007.

BAGCI,Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara,2007.

CLEVELAND,William *Modern Orta Doğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul,2008.

DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

DUMAN,Sabit, *Modern Orta Doğu'nun Oluşumu*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul,2010.

ESPOSITO,John L, *Kutsal Olmayan Savaş /İslâmcı Terör*, çev. Nuray Yılmaz-Ertan Yılmaz), Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2003.

HALLİDAY,Fred, *TheMiddle East in International Relations*, Cambridge Press,2005.

HARVEY, David, *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul, 2008.

HOURANİ, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

KARPAT, Kemal, *Türk Dış Politikası Tarihi*, çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

KISSENGER, Henry, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara

Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

LEWIS, Bernard, *Orta Doğu*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2006.

ORTAYLI, İlber, *Yakın Tarihin Gerçekleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

PEHLİVANOĞLU, Öner, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınları, İstanbul 2004.

RUBİN, Barry, *The Tragedy Of The Middle East*, Cambridge University Press, 2002.

SARAY, Mehmet, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Divan Yayıncılık, Ankara, 2006.

YAHUDA, Michael, *The International Politics of The Asia-Pacific*, Taylor-Francis Grup Press, London and New York, 2004.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal *Ortadoğu'da Emperyalizm*, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2017.

V. Makaleler

KROKER, Arthur-Marilouise, "Viritük Gücün Terörizmi", der. Ahmet Demirel, *ABD Terör İslam*, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, ss.89-91.

AYTUL, Turhan, "Bağdat ve Ötesi", *Milliyet* 3 Ağustos 1958.

HERMAN, Edward S., "Terörizm İçin Bir Örtü Terörizmle Savaş", der. Ahmet Demirel, *ABD Terör İslam*, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, ss.24-28.

EFE, Haydar, "Soğuk Savaş Döneminde Avrupa'da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları",

Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, c.9, No:1, (2010), ss.19-28.

EFEĞİL, Ertan, "Mısır ve Ürdün'ün Dış Politikasını Şekillendiren Unsurlar", *Ortadoğu Analiz*, C.V, S.51, (Mart 2013), ss.20-23.

ERDOĞDU, A.Teyfur, "1958 Irak Krizi ve 14 -31 Temmuz Arası Türk Dış Politikası", *Doğu-Batı*, Tarih Araştırmaları Armağanları - Halil İnancık Armağanı, C. I, ss.439 -470.

ERHAN, Çağrı -Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu Devletleriyle ilişkiler", *Türk Dış Politikası*, C.I, Ed. Baskın Oran, İletişim yayınları, İstanbul, 2002, ss.615-652.

ERKMEN, Serhat, "1945-1989 Yılları Arasında ABD'nin Kuzey Irak Politikası", *Akademik Ortadoğu*, C.III, S.1, 2008, ss.67-96.

ESMER, A.Şükrü, "İngiltere Ürdün'den Çekiliyor.", *Ulus*, 20 Mart 1957.

FENİK, Mümtaz Faik, "Suriye'de Gelip Giden Albaylar", *Zafer*, 21 Aralık 1949.

FİLDİŞ, Ayşe Tekdal, "Günümüzde Suriye'de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış", *Orta Doğu Analiz*, C.VI, S.52, (Nisan 2013), ss.55-62.

HANİOĞLU, Şükrü, "Orta Doğuda Yeni Düzen", *Sabah*, 29 Haziran 2014.

HUNGTİNGTON, Samuel P., "Demokrasinin Yönetilemezliği", *Medeniyetler Çatışması*, der. Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, ss. 128-133.

HUNGTİNGTON, Samuel P. , "Üçüncü Demokrasi Dalgası" *Medeniyetler Çatışması*, der. Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, ss. 137-163.

KOLASI, Klevis , "Soğuk Savaşın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri", *SBFD*, C.LXVIII, No:2, 2013, ss.149-179.

TURAN, İlter -Dilek Barlas, "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", Ed. Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikası*, Der Yayınevi, İstanbul, 2004, ss.151-167.

ÖZTÜRKÇİ, Alpaslan, "Suriye'nin Bağımsızlığına Türkiye'nin Bakışı", *History Studies*, Vol. 8, issue.3, (September-2016), ss.111-133.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950- 1960)", *History Studies, International Journal of History, Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue 2010*, ss. 67-98.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, "Britain's Post-War Defence Policy in the Middle East and Its Impact on Turkey, 1945-50", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 45, (Kasım 1999), ss.1121-1148.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, "A General Review Of Turkey's Foreign Affairs During The Democrat Party Era (1950-1960)", *Alternative Politics*, Vol.1, no:2,(September2009), s.142-193.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, "Bağdat Paktı (1955-1959)", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.6,2011, s.85-100.